

JARMILA BLAŽKOVÁ

Krátce po příjezdu do Bruselu objednal si nově jmenovaný guvernér Nizozemí, arcivévoda Leopold Vilém, velkou sérii tapiserií na námět Měsíců. Málokterá tapiserie prozrazuje svůj původ a své autory tak jasně – i když neúplně – jako tato série Měsíců, uložená dnes v Kunsthistorisches Museum ve Vídni. V spodním lemu jednotlivých kusů je vetkána privilegovaná značka Bruselu BUB – Bruxellis Brabantiae – a jména Everaert Leyniers – Aegidius van Habbeke – Ioës van Hoecke inv. et pinx. Na jednom z kusů je datum 1650. Tapiserie tedy signovali dva význační bruselští tkalci a arcivévodův dvorní malíř Jesse van Hoecke. S autorstvím to však tak jednoduché nebylo, jak je uvedeno na lemu tapiserií. Tkaní se účastnili ovšem anonymně mistři a tovaryši zaměstnaní v dílnách obou signátorů. Tak tomu bylo vždy. Kartóny však také nebyly dílem jediného umělce. Jesse van Hoecke odevzdal jen návrhy, náčrtky. Do kartónů je převedl a zvětšil Petr Thys (Tyssens), antverpský malíř, který je uveden na některých kartónech. S ním spolupracovali Thomas Willeboirts, Adrian van Utrecht a Jan Brueghel ml.

Základní ikonografická koncepce, kompozice, figury a architektura jsou bezpochyby Hoeckovým dílem. Na každém z kusů zobrazil po dvou měsících v podobě velkých alegorických okřídlených ženských figur s příslušným znamením zvěrokruhu. Napravo je vždy měsíc v pořadí první, nalevo druhý. Tato anomálie je snad vysvětlitelná tím, že Hoecke nevěděl nebo nebral v úvahu, že tapiserie vyjde ze stavu v zrcadlovém obrácení a že tkalci chybu nekorigovali, protože neznali znamení zvěrokruhu. Figury malíř postavil na zvýšené podium a zasadil do jakési edikuly s těžkým širokým architrávem, podepřeným kanelovanými pilíři. V ose architrávu je kartuš posazená na klenák a v ní v latinském znění jména obou měsíců. Pozadí tvoří jen lehce naznačená krajina a obloha. Spolupracovníci opatřili tuto základní kompozici věnci, závěsy a girlandami květin, ovoce, ryb, zvěřiny, panoplí podle příslušných měsíců a oživil je hrajícími si andílky. Byli to patrně také oni, kdo vložili do rukou alegorických figur jarních měsíců květy, letních a podzimních plody. Dali tak poněkud strohým Hoeckovým kompozicím s monumentálními, ale dost statickými a masívními figurami potřebnou dekorativnost, půvab a barevné bohatství. Jistě má pravdu H. Göbel,¹ že teprve oni udělali z návrhů skutečné kartóny pro tapiserie.

Série v původní objednávce omezená na Měsíce byla ještě rozšířena o další tapiserie, čtyři Živly na jednom kuse, čtyři Roční období rovněž na jednom kuse, jeden kus s alegorií Dne, jeden kus s alegorií Noci a čtyři kusy uvedené jako 4 Stück auf die Pfeiler, tedy úzké kusy meziokenní. Dohromady čtrnáct kusů. Z této velké arcivévodovy objednávky se ve vídeňské státní sbírce zachovalo všech šest Měsíců a Noc. Kartóny byly vytkány několikrát. Jeden exemplář byl zakoupen roku 1689 od hraběte Nils Bielke, snad původního objednavatele, pro švédskou královskou sbírku, kde je dodnes deset kusů, šest s alegoriemi Měsíců, čtyři s alegoriemi Živlů. Signovala je elita bruselských tkalců, J. van Leeftdael, H. Reydams, E. Leyniers, G. van der Streken.² V roce 1667, pět let po smrti Leopolda Viléma, objednal si Jan Adolf Schwarzenberg, arcivévodův nejvyšší hofmistr a nejlepší přítel, jednu sérii Měsíců prostřednictvím svého bruselského agenta. Agent ho výslovně informuje, že jsou stejné jako ty, které kdysi objednal arcivévoda, a tkané stejným materiálem a týmiž tkalci. Tapiserie v počtu deseti kusů procházely pak schwarzenberskými inventáři 17. a 18. století. V 19. století zmizely beze stopy.³ Kolikrát byla série tkána, nelze zjistit. Několik jednotlivých kusů je rozseto po veřejných nebo soukromých sbírkách. Ani veřejné sbírky nejsou všechny publikovány, soukromé unikají jakékoli evidenci.

V kartónech k arcivévodovým Měsícům fixoval malíř kartónů na dobu delší než půl století ikonografickou koncepci námětu Měsíců, velmi oblíbeného už od středověku a zobrazovaného různým způsobem. Koncem století přejímá alegorii Měsíců ve formě okřídlených ženských postav – ostatně velmi podobných postavám Hoeckovým – na příklad Ludwig Schoor, oblíbený a vyhledávaný kartonář. Maloval kartóny čtyř Ročních období ve čtyřech kusech, na nichž jsou vždy zobrazeny tři Měsíce v téže podobě.⁴

Samy Hoeckovy Měsíce však také neskončily svou životní dráhu s první generací gobelinářů, kteří vytkávali kartóny. Byly naopak velmi životaschopné a vyvíjely se dál. Základní koncepce zůstala, ale kartóny se měnily podle soudobého stylu a vkusu. Přesné datum této změny nelze zjistit. Jak již bylo řečeno, v roce 1667 objednával si hrabě Jan Adolf Schwarzenberg tapiserie stejné, jako měl arcivévoda. Patrně to nebylo diktováno jen vzpomínkou na zemřelého přítele, spíše lze soudit, že nové kartóny ještě nebyly. Mluví se o nich až v roce 1675.

Autory druhé varianty Měsíců byli dva Teniersové, David Teniers II. a David Teniers III., jeho syn, který také signoval A. (Abraham) D. Teniers a který zaujímá patrně v této složité otázce Měsíců důležité místo. David Teniers II. byl pořadím i významem první z dvorních malířů arcivévody Leopolda Viléma. Po jeho smrti zaujímal totéž postavení u jeho nástupce dona Juana. Pro Leopolda Viléma kupoval obrazy, pečoval o jeho sbírku, maloval obrazy včetně jeho portrétů, a navrhoval kartóny tapiserií. Zda se také zúčastnil práce na původních kartónech Měsíců, není dokázáno. Nějaké kartóny maloval pro arcivévodu ještě po jeho odjezdu z Nizozemí a krátce před jeho smrtí, ale náměty nejsou v dokumentech specifikovány. Flámský

Leden-Únor, tapiserie z Černínského paláce (snímek J. Janatková)

badatel H. Vlieghe ve své studii o Teniersech⁵ předpokládá, že šlo o nové kartóny Měsíců, o Měsících však není v příslušných dokumentech zmínky a v posmrtném arcivévodově inventáři, pořízeném roku 1663, rok po jeho smrti, je citována pouze jediná Hoeckova série Měsíců.

Činnost Davida Tenierse II. jako kartonáře byla rozsáhlá. Obvyklým námětem jeho kartónů byl život lidového Flámska, radovánky venkovanů, práce na poli, scény v přístavech. Tyto často drsné výjevy byly kupodivu nesmírně oblíbené a dostaly po autoru jméno označující zvláštní ikonografický okruh „Les téninières“. Výjevy ze života flámského lidu zaplňovaly salóny aristokracie a byly překreslovány, napodobovány a tkány ještě pár desítek let po autorově smrti. Na kartonáře vyučil Teniers i svého syna. Jeho úspěch na tomto poli se pak vyrovnal otcovu, ale zdá se, že jeho oblíbeným oborem nebyly obvyklé „teniersky“, nýbrž monumentální figurální alegorie.

Vyzbrojeni dlouhou praxí a zkušeností ve spolupráci s gobelínovými dílnami, vytvořili tedy oba Teniersové, otec a syn, někdy těsně před rokem 1675 nové kartóny

Měsíců. Se samozřejmostí, s jakou si umělci 17. století vypůjčovali, ba přivlastňovali nápady, kompoziční schémata i figury z děl umělců jiných, vzali si Teniersové za základ nových kartónů návrhy Hoeckovy, ale pozměnili je, omladili. Ikonografická koncepce zůstala: Měsíce jsou i tentokrát zobrazeny v podobě okřídlených žen se znamením zvěrokruhu a atributy; jsou však obráceny do správného pořadí. Figury jsou štíhlejší a hybnější než statické sošné figury Hoeckovy. Místo prosté roušky, která zahalovala nebo jen polozahalovala postavy, mají Teniersovy figury oděv sice stylizovaný do jakési řízy, ale s motivy současné dvorské módy v úpravě výstřihů a rukávů a zdobený bohatým vyšíváním. Šíje i vlasy, upravené do náznaku módního účesu, jsou zdobeny šperky. Původně bosé nohy obul nový kartonář do antických opánek. Velká změna byla provedena v celkové kompozici. Zmizel těžký architráv, pilíře zeštíhly a nahoře jsou ukončeny jen krátkým výběhem klenebních oblouků. Druhý plán byl obohacen o žánrové scény venkovanů při zábavách a práci příslušného měsíce. Pozadí přitom odstupuje daleko od prvního plánu, takže kompozice dostala velký hloubkový rozměr, který na prvních kartónech neměla a který odpovídá tendencím soudobého krajinářství. Jednoduché pódium bylo obohaceno polokruhovým výběžkem v střední ose a ozdobeno reliéfními ornamenty. Motivy rámuující výjev zůstaly i na druhých kartónech, ale rovněž ve formě bohatší a živější. Nevíme, jaký podíl měl na kartónech otec a jaký syn, který byl „v jeho službách“, jak praví dokumenty, ale lze předpokládat, že alegorickou část kompozic maloval Teniers III., žánrové scény jeho otec. Najdeme je ostatně, jednotlivé figury nebo skupiny, na jeho obrazech nebo jiných kartónech.

První archívní zmínka o nové sérii Měsíců je datována, jak řečeno, rokem 1675. Ab. D. Teniers sděluje v dopise P. van Varren, že „Monsieur Piemans“ má jeden kus Měsíců, k nimž on maloval kartóny.⁶ Jde zřejmě o gobelináře Geraerta Peemanse, který měl v Bruselu dílnu v letech 1665–1693. Z formulace lze usoudit, že jeden kus byl už vytkaný. Snad to byla první edice Teniersových Měsíců.

V roce 1679 píše z Antverp Antoine Le Roy de St. Lambert hraběti F. B. Harrachovi: „L'on travaille présentement à une belle tenture pour le duc de Villa Hermosa. Ce sont les douze Mois de Tenier en 6 pièces de six aunes d'hauteur. Le duc en fait marché et prix à 25 florins et demi l'aune. Le duc de Pastrana en a eu la première tapisserie qu'on a été fait et voici la seconde fois qu'on la fabrique.“⁷ Lze-li věřit Harrachovu informátorovi – tyto zprávy nejsou vždy přesné – byla tedy vytkána v roce 1679 druhá edice a obě byly zakoupeny španělskými šlechtici. Teniersovi dodávali kartóny několika dílnám, zdá se však, že byli velmi často ve spojení s G. Peemansem, který tkal první edici. Jeho jméno se nám objevuje ještě jednou v souvislosti s Měsíci, ne už v archiváliích, nýbrž přímo na tapisériích. Kromě značky BUB je jméno GERAERT PEEMANS vytkáno do spodních lemů série Měsíců, která je na Pražském hradě. Není známo, jak a kdy se tento exemplář dostal do Vídně, odkud byl v roce 1880 převezen do Prahy.

Podle jména gobelináře a jeho životních dat můžeme s určitostí soudit, že byl

Březen-Duben, detail alegorie Dubna. Tapiserie z Černínského paláce (snímek J. Janatková)

hradní exemplář dělán podle kartónů zmíněných v dokumentu z roku 1675. Žádné srovnání nelze dělat, protože žádná z Peemansových – Teniersových tapiserií není publikována, a není známo, zda ony do Španělska dodané série dodnes existují. Starožitnickými časopisy prošel jediný kus MARTIUS – APRILIS, prodávaný v roce 1976 firmou C. John v Londýně. Je to blízká varianta hradního kusu, užší, s oběma figurami měsíců umístěnými blíže k sobě.⁸

Ani ony v roce 1675 malované kartóny však nebyly verze poslední. Kartóny byly ještě jednou překresleny, omlazeny. Jediná publikovaná série podle těchto kartónů, v řadě třetí, je ve vídeňské státní sbírce. Uvedená je v základním inventáři sbírky⁹ bez údajů data koupě. Publikoval ji L. Baldass ve svém díle Die Wiener Gobelinsammlung s reprodukcemi všech šesti kusů. Datoval ji do druhé poloviny 17. století a charakterizoval ji správně a opatrně: „Die Entwürfe sind von der Monatsserie des Jan von Hoecke inspiriert, rühren aber von einem anderen Künstler her.“ Hans Vieghe předpokládá, že je vídeňská série ona, o které mluví dokumenty z roku 1675, ale pravděpodobně se mylí.¹⁰ Na dvou kusech se zachoval spodní lem a v něm značka BUB a signatura D. LEYNIERS.

Vídeňská série je jediná dosud publikovaná, ale ne jediná existující. Druhý exemplář je v Černínském paláci v Praze. Tapiserie visely do roku 1927 v Lobkovickém paláci v Praze, v tomto roce byly zakoupeny ministerstvem zahraničních věcí pro radikálně opravovaný Černínský palác. Dnes jsou jednou z nejvzácnějších a nejvelkolepějších ozdob jeho reprezentačních místností.

Tkány jsou s profesionální dokonalostí, která proslavila bruselské dílny po celém světě. Osnova je vlněná, útek vlněný a hedvábný, dostava je 85 osnovních nití na 10 cm. Rovněž použitá barviva jsou vysoce kvalitní, tapiserie však byly zřejmě kdysi vystaveny ostrému světlu a některé tóny vybledly nebo zoxidovaly.

Kartóny, jichž bylo použito k vytkání obou těchto sérií, druhé vídeňské a pražské, jsou opět obměnou formou těch, podle nichž byla tkána série Pražského hradu. Je na nich patrný další vývoj k zušlechtnění, zjemnění, vylehčení forem, k prohloubení, prosvětlení a provzdušnění prostoru, k uvolnění pohybů. Změněna jsou gesta některých z alegorických figur v popředí. Skupiny práce a zábav na druhém plánu mají stejnou tematiku, ale jsou pozměněny, právě tak jako detaily krajiny.

U všech ostatních sérií Měsíců, včetně druhé série vídeňské, která je jinak zcela shodná se sérií Černínského paláce, bylo rámování scény sloupy a závěsy z atributů Měsíců považováno za dostatečné. Jedině Měsíce Černínského paláce mají nadto skutečnou borduru. Je to typická bordura 18. století, napodobující dřevěný zlacený rám s vyřezávaným reliéfním dekorem, s motivy akantů a rozmanitě točených pásků. U většiny kusů je bordura značně porušená, místy kusy nebo celé pásy chybí, někde je od plochy odtržená a přišitá. Tím se také stalo, že všechny kusy nemají stejnou výšku, jakou původně samozřejmě měly. Stalo se však ještě něco horšího. Ztrátou spodních lemů se ztratilo také pět signatur tkalce.

Zachovalo se všech šest kusů. Tak jako u ostatních sérií Měsíců ve všech třech verzích je v horní kartuši, zdobně rámované, jméno obou zobrazených měsíců.

1. JANUARIUS – FEBRUARIUS

r. 400 × 520

V popředí vlevo sedící stařec – Vodnář s nádobou, z níž vytéká voda s rybami, u něho sedí okřídlená žena. Na pravé straně okřídlená žena zahalená v plášti, v ruce drží ryby. V rámování kolem vodnáře ulovení vodní ptáci, vpravo kolem měsíce ryb rozmanité ryby. V pozadí na druhém plánu muži bruslící na zamrzlé vodní ploše, domy, vesnice. Celkový barevný tón je studený, stříbřitý. Na verzi 1. a 2. má Leden dvojí tvář, vepředu mladou, vzadu mužskou a starou. Na 3. verzi je tento janusovský motiv vynechán. Figury jsou ve srovnání s 1. verzí značně změněné.

2. MARTIUS – APRILIS

r. 495 × 565

V popředí vlevo okřídlená žena ve stylizaci pancíře, s chocholatou přilbou na hlavě, v rámu u ní panoplie, zbraně, bubny, prapor (Martův měsíc). Žena drží v ruce

podnos s rašícími rostlinami, po jejím boku stojí beran. Vpravo okřídlená žena sedí na býku, v klíně má košík květin. U ní v rámu a na pódiu rozmanité druhy květin. Na druhém plánu zahradníci vysazují do záhonů keře, v pozadí francouzský park, zámek.

V dolním lemu je značka BUB a signatura I. DE VOS.

3. MAIUS – IUNIUS

r. 400 × 590

V popředí vlevo sedící okřídlená žena s květy v pravé ruce, levou objímá blížence. V rámu kolem ní rozmanité květiny. Vpravo stojící okřídlená žena, v pravé zdvižené ruce drží velkého raka, v levé košík ovoce, kolem ní v rámu květiny a zeleniny, pod pódiem různé plody, zeleniny, králík. Na 2. plánu vlevo hudebníci a tančící venkované před stavením, vpravo stříhání ovcí. Nahoře oponová rouška.

4. IULIUS – AUGUSTUS

r. 400 × 600

V popředí vlevo okřídlená žena s košíkem fíků v levé ruce, pravá spočívá na šíji lva. Vpravo sedící okřídlená žena s košíkem broskví v levé ruce, u ní stojí dívka (panna). V rámování kolem figur a na pódiu květiny a ovoce, hrušky, jablka, hrozny, granátová jablka, melouny, dole králíci pojídající zeli, na pódiu papoušci. Na druhém plánu žně. Na Hoeckově tapiserii je scéna dost odlišná, u panny stojí jedno-rožec, figura Července je nahý, v ruce má koš klasů. V sérii Pražského hradu jsou Červenec a Srpen dva samostatné kusy.

5. SEPTEMBER – OCTOBER

r. 400 × 368

V popředí vlevo okřídlená žena, v levé ruce drží váhy, pravou podpírá vysoký roh hojnosti plný jablek a hroznů. Vpravo okřídlená sedící žena, v zdvižené pravici drží štíra, levou podpírá na klíně košík s kaštaný. V rámu kolem figur a na pódiu květiny, ovoce a zelenina, pod pódiem vpravo opička obírá hrozen, na pódiu sedí na tykvi velký papoušek ara. Na druhém plánu vinobraní, do dálky vinice. – Po obou stranách kus plochy chybí.

6. NOVEMBER – DECEMBER

r. 400 × 510

V popředí vlevo okřídlená žena na kentauru, držícím v rukou luk a šíp. Žena nese košík s řepou a květinami. Vpravo okřídlená žena s podnosem plným ovoce v zdvižené levici, pravou ruku klade na roh kozorožce. V rámu kolem scény ulovená zvěř, zelenina, houby. Na druhém plánu porážejí venkované vepře a prodávají dobytek. V pozadí most přes řeku, vesnice s kostelem. – Na Hoeckově tapiserii kráčí žena –

Květen-Červen, detail alegorie Května. Tapiserie z Černínského paláce

listopad vedle kentaura – lukostřelce. V pozadí této tapiserie i tapiserie Pražského hradu sněží.¹¹

Zbývá ještě otázka, kdo byl autorem poslední proměny Hoeckeových Měsíců v tyto velkolepé monumentální a přitom tak křehce půvabné pozdně barokní kompozice. A otázka, kdy byly kartóny malovány a kdy vytkány. Série Černínského paláce je zřejmě mnohem mladší než série Pražského hradu. Je signována Jodokem de Vos, jedním z nejlepších bruselských tkalců první čtvrtiny 18. století. Privilegium, a tedy i právo samostatně signovat, získal v roce 1705. To je bezpečný terminus post quem. Můžeme tedy vytkání pražských tapiserií klást kolem roku 1710. Tehdy již byli tvůrci druhé verze Měsíců dávno mrtvi. David Teniers II. zemřel osmdesátiletý v roce 1690, jeho syn ho o pět let předešel. Rozdíly mezi druhou a třetí verzí nejsou velké, nejsou však také tak malé, aby bylo možno předpokládat, že byly provedeny v dílně tkalce. Zasáhl tu ještě jednou malíř – kartonář. Byli to opět Tenierové, na konci století a krátce před svou smrtí, nebo někdo další? Zatím se nenašel žádný dokument, který by odpověděl na tuto otázku.

Průzkum tapiserií Černínského paláce vede ovšem i k předatování vídeňské série. Dosud byla považována za dílo Daniela Leynierse I. S členy velkých dynastií bruselských tkalců je velká potíž, v několika generacích se v rodech udržují stejná křestní jména. Daniel I. zemřel v roce 1688. Tehdy se patrně ještě tkala druhá verze Měsíců. Jeho prasynovec Daniel II. převzal dílnu svého strýce Gielise v roce 1703, byl tedy činný v stejné době jako Jodokus de Vos. Mezi rokem smrti prvního Daniela a začátkem samostatné činnosti Jodoka de Vos je příliš velká časová mezera, než aby byla z jejich stavů vyšla díla tak do podrobností stejná. Je tedy zřejmé, že vídeňskou druhou sérii Měsíců tkal a signoval David II., a že tedy byla tkána tak jako série Černínského paláce až v prvních desetiletích 18. století.

POZNÁMKY

¹ Göbel, H.: Wandteppiche I/1, s. 427

² Böttiger, J.: Svenska statens Samling of vavda Tapeter, II. díl, s. 19–24. Na s. 79, 85, 89, 91 jsou reprodukovány i Hoeckovy návrhy.

³ Dokumenty i inventáře jsou uloženy v Státním archivu v Českém Krumlově.

⁴ Tři kusy jsou v Záhřebu, publ. Munk, Z.: Tri briselske tapiserije u muzeju za umjetnost i obrt, Tkalčičevog zbornik 1958, s. 177–204; jeden v Bruselu, publ. Krick–Kuntziger, M.: Catalogue des tapisseries, no 80, pl. 84; jeden v soukromé sbírce ve Francii, publ. Boccara, D.: Les belles heures de la tapisserie, s. 152.

⁵ Vlieghe, H.: David Teniers II. en David Teniers III. als patroonsschilders voor de tapijtweverijen, Artes textiles 1959–1960, s. 78–102.

⁶ 1. c., s. 98, listina ve státním archivu v Audenarde

⁷ Menčík, F.: Dokumente zur Geschichte der kaiserlichen Tapizerei-Sammlungen dem Gräf. harraschen Archive, Jahrbuch der kunst. Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 1912, XXX. Band, Heft 6

⁸ Publ. Apollo, 1976, no 175, s. 43

⁹ Ritter von Birke, E.: Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen roč. II a, s. 172; Baldass, L.: Die wiener Gobelinssammlung, Hoeckova série tab. 205–211, Leyniersova, 212–215.

¹⁰ Vlieghe, H.: Eine Bildteppichserie Die zwölf Monate nach Kartons von David II und David III Teniers in Besitz der Wiener Gobelins Sammlung, Alte und moderne Kunst, 1963, no 66, s. 11 ff

¹¹ Dvě tapiserie jsou zachyceny na snímku salónu Lobkovického paláce, repr. v časopise Český svět roč. 1, s. 3. – Tapiserie MAIUS IUNIUS byla restaurována v dílně Uměleckých řemesel v Jindřichově Hradci v letech 1970–1972. Publikována v katalogu: Blažková, J.: Barokní tapiserie ze sbírek ČSR, č. 29.